

Historie solných dolů

Historické Solné doly ve Věličce představují jediný důlní objekt na světě, který funguje bez přerušení od středověku do současnosti. Důlní systém (chodby, svážné, těžební komory, jezera, důlní věže) o celkové délce asi 300 km je umístěn na 9 patrech, která sahají až do hloubky 327 m, ilustruje všechny etapy rozvoje hornické techniky v jednotlivých historických epochách.

Takto zní úryvek odůvodnění zápisu Solných dolů „Wieliczka“ dne 8. září 1978 na I. seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO mezi prvními 12 objekty z celého světa.

Historie Věličky, která sahá až do středověku, totiž opravdu představuje zrcadlo rozvoje hornických technik, vytváření organizace práce a řízení, vzniku právních pravidel v průmyslu, ale také lekcí vlastenectví a lásky ke svobodě.

Počátky Věličky, jednoho ze světově nejproslulejších dolů, sahají až do středověku, kdy se honosí názvem Magnum Sal – Velká Sůl.

Nejstarší z dokumentů, který vrhá světlo na dějiny dolů, je právo Kazimierza I. (Kazimíra I.) z roku 1044, který nazývá Věličku „magnum sal alias Wieliczka“.

V pojmenování Věličky je třeba vidět označení velkých dolů oproti nedaleké Bochni, která se ve středověkých dokumentech nazývá také Malý solný důl. První udělená solní práva tynieckému klášteru (Tyniec je nyní na JV okraji Krakova) pocházejí od zakladatele tohoto kláštera, jímž byl Boleslav Chrabrý. Jsou obsažena v diplomu z roku 1105, zároveň s potvrzujícím aktem papežského legáta, tuskulánského biskupa, kardinála Egidia (Jiljí). Tento diplom je ověřenou kopií privilegia Boleslava Chrabrého daného tynieckému klášteru. Z tohoto diplomu vyplývá, že za vlády Boleslava Chrabrého (995–1025) už v Polsku existovalo zdokonalené solné hornictví, jehož centrem byla Vělička, s produkcí ve velkém měřítku a diferencovanou. Vyrábělo se zde několik druhů vařené soli (ze solivaru) a kamenná sůl v tesaných blocích různé velikosti.

Od dávných časů sůl představovala hospodářský základ státu. Sloužila ve starověku na polském území jako platební prostředek v podobě „solných hrudek“ a nahrazovala tak kovové peníze.

Původně se sůl získávala ze solných pramenů varnou metodou, které spočívala v odpařování vody. Začátky těžby kamenné soli nejsou známy, nejspíše se při hloubení solankových studní narazilo na solné žíly, které se začaly těžit pomocí primitivních nástrojů.

Vládcí tehdejšího Polska si brzy uvědomili hodnotu bílé horniny. Proto byl také zaveden monopol na těžbu a dokonce i distribuci soli.

Uvědomovali si, že sůl je pro lidské potřeby nezbytná. Velké množství se spotřebovávalo při konzervování masa, másla, ryb, vydělávání kůží či výrobě střelného prachu.

V první etapě činnosti krakovských solných dolů byl král nucen využívat služby soukromých podnikatelů. Důvodem byly obrovské náklady hornických investic a nutnost získat pro práci v dolech odborníky.

Podnikatel nesl celé riziko průzkumu a financoval hloubení těžní jámy, ale pokud narazil na vrstvu soli, důl přecházel do vlastnictví krále a pod jeho správu. Král postupně splácel podnikatelovy náklady, zaručoval mu věčné pachtovné, právo na jednorázové vytěžení určitého množství soli a funkci bachmistra (technický vedoucí) v administraci dolu.

Sůl se tak stala nejenom potravinářskou a zpracovatelskou surovinou, která přináší zisk, ale též nástrojem vládnutí. Už ve 14. století doly dávají přes 30 % veškerých příjmů státní pokladny. Panovníci z nich vyplácejí stále penze svým manželkám, členům královské rodiny, ale také hodnostářům spravujícím různé státní funkce. Doly udržují královský dvůr, platí údržbu hradů hlídajících obchodní stezky a vydržují také osoby, které se obzvláště zasloužily o zemi. Hodně vděčí weličské soli Krakovská akademie (později Jagelonská univerzita). Její první zakladatel, Kazimír Velký, zcela financoval novou školu z příjmů z dolů, pozdější panovníci a polští velmoži nešetřili různých darů a přepsání majetku v její prospěch. Kazimír Velký v roce 1368 zpřesnil zásady činnosti dolů pomocí zvláštního zákona známého jako Kazimírovský statut. Tento dokument vymezuje práva a povinnosti jednotlivých úředníků a různých pracovních skupin, zásady „účetnictví“, tedy vyúčtování výroby státu, stanovuje platy a ceny odbytu soli. Hlavním nástrojem královské kontroly nad solnými doly byly zvláštní jmenované komise, které ověřovaly stav podzemních důlních děl, budov, správnost vyúčtování a také vydávaly pokyny a směrnice v podobě závazných instrukcí.

V 16. století se Veličské solné doly stávají jedním z největších podniků tehdejší Evropy. Kromě osazenstva spojeného bezprostředně s výrobou a pracovníků správy jsou zde zaměstnáni tesaři, bednáři, kováři, kočí nebo i podkoní. Doly provozují vlastní kuchyni (předchůdce závodního stravování), mají vlastního medika a dokonce specifický systém „sociální péče“ a „důchodového zabezpečení“. V období na přelomu 14. a 15. století se těžební práce a podzemní přeprava prováděly ručně. Z šachet se vyťahovala sůl na lanech pomocí rumpálu (haspli), tedy hřídele s lanem, která se dávala do pohybu pomocí svalů. Okolo roku 1400 byly rumpály nahrazeny žentoury. To byla žebřinová kola na hřídeli roztáčená tíhou šlapačů, kteří stoupali po příčlích kola. Další etapou rozvoje dopravních prostředků byl koňský žentour, který byl zaveden v polovině 15. století. Pokrok v technice a mechanizaci měl vliv na zvýšení produkce a tím i na zvýšení zisků, které plynuly z weličských dolů. V druhé polovině 15. století příjmy dovolily renovovat a rozšířit krakovský hrad Wawel. Ve stejné době bylo rovněž zahájeno prohlubování dolů níž a hledala se bohatší ložiska soli při zavádění nových těžebních metod.

Královské hospodaření v krakovských dolech skončilo s prvním dělením Polska v roce 1772. Rakouské časy se zapsaly v dějinách dolů změnami nejen v oblasti organizačně-správní, ale také zavedením nových těžebních postupů díky příchozí vlně specialistů-horníků.

Dlouhé období rakouské nadvlády příznivě ovlivnilo technický stav dolů, znamenalo stabilizaci. V této době nastává výstavba města, při dolech je

zprovozněna elektrárna, Vělička získává železniční spojení s Krakovem. Je též zaváděna mechanizace důlních prací. Ruční vrtačky jsou nahrazovány pneumatickými vrtačkami, byl spuštěn solný mlýn a parní stroj u výtahu. Byly rovněž zařízeny opravárenské dílny a truhlářství, které pracovaly pro doly. V roce 1912 na povrchu zahajuje provoz nový mechanizovaný solivar, který dodnes po nevelkých úpravách vyrábí vařenou sůl.

Léta meziválečná byla pro doly obdobím stabilizace, zaváděním dalšího rozvoje a rozšiřování dolů jako výrobního závodu, ale také rozvoje jejich funkcí turistických a léčebných.

Zvláštní pozornost zasluhují léčebné vlastnosti soli, kterých si všimli už humanisté v 16. století. Tvrdili, že sůl smíšená s jinými substancemi léčí hadí uštknutí, trudovinu, vředy, angínu, podagra (dnu) a mnoho jiných chorob. Rozvoj balneologie v 19. století je svázán také s Věličkou, kde už od roku 1826 začíná léčba pomocí solankových koupelí. Díky Feliksi Boczkowskému také vzniká v roce 1839 lázeňský ústav, který léčí až 36 nemocí od rýmy až po neplodnost a od hysterie po „slabost následkem dovádění v lásce“. Těch „dovádivých“ muselo být hodně, protože během 20 let využilo ozdravovnu přes 3000 osob. Léčba solankovými koupelemi skončila po úmrtí dr. Boczkowského v roce 1855.

Obnova léčebné péče nastala v roce 1958 z iniciativy prof. Mieczysława Skulimowského a opírala se o specifické mikroklima podzemních prostor, které léčí zejména průduškové astma, zánět průdušek a alergickou rýmu. Podzemní sanatorium založené prof. Skulinowským funguje dodnes.

Po období hitlerovské okupace, které se v dolech zapsalo zvýšenou těžbou a německým pokusem zahájit pod zemí výrobu dílů pro potřeby zbrojařského průmyslu, nastaly pro doly časy velmi těžké.

Čtyřicátá a padesátá léta 20. století jsou charakteristická růstem výroby bez ohledu na náklady. Těžba centrálních oblastí poblíž historických důlních děl způsobila porušení rovnováhy nadloží a značně urychlila destrukci turistické trasy. Následky těchto nepromyšlených činností budou ještě dlouho ovlivňovat chování podzemní substance. Teprve koncem 50. let byly v důsledku alarmujícího stavu části komor na turistické trase zahájeny první práce zabezpečující důl, nejprve z fondů Ministerstva kultury a později z vládou vytvořeného Fondu ochrany historických dolů Vělička.